

Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları*

Bilal GÖKKIR

Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Geleneksel tefsir metodu sûre ve âyetlerin tertibine riâyet ederek tefsir etmekte hatta yer yer âyet ve hatta sûreler arasında münasebet vurgusu ile yorum yapmaktadır. Bunun en önemli örneklerini Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eseri ve her ne kadar pek fazla dikkat çeken bir tefsir eseri olmamakla beraber Bikâî'nin *Tenâsübü'l-Ây ve's-Süver* eseri göstermektedir. Günümüzde Saîd Havvâ'nın *el-Esâs fi't-Tefsîr* adlı eseri de bir başka "münasebet" konusunu ön planda tutan eserlerden biridir.¹

Ancak gelenekte yer alan "Ahkâmu'l-Kur'ân" ve "Kasasu'l-Kur'ân" veya "Kasasu'l-Enbiyâ" eserleri bize bu tertibi "konusal bütünlük" lehine göz ardı eden bir yaklaşımın da olduğunu göstermektedir. Modern dönemde "konulu

---

* Bu çalışma TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından Mart-Mayıs 2009 tarihlerinde şahsıma tayin edilen üç aylık Misafir Araştırmacı Projesi kapsamında yürütülmüş bir araştırmanın sonunda ortaya çıkan çalışmanın bir kısmıdır. İSAM yetkililerine ve kütüphane çalışanlarına bu açıdan teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın ilk taslak şekli doktora dersleri esnasında meydana geldi ve doktora öğrencim Abdülkerim Seber ile derslerde yaptığımız ilmi mütalaalar çalışmanın özellikle literatür açısından zenginleşmesine; okuyup eleştiren Dr. Necmettin Gökür ise bu eleştirilerle çalışmanın olgunlaşmasına önemli katkılarda bulduklarından her iki ilimadamının da emeklerini şükranla anmam gerekir.

¹ Münasebet ilmi ile Konulu tefsir ilişkisi konusunda geniş bilgi için bk. Bilal Gökür, *Meryem Süresi Tefsir, Metin ve Yorum İncelemesi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2009, s. 14-21.

tefsir” metoduna örneklik edebilecek bu eserler günümüzde özellikle “Kur’an’da...” veya “Kur’an’a göre...” başlıklarıyla geniş bir literatürün oluşmasında yegane saik değildir. Belki sadece bir meşruiyet merkezidir. Zira konulu tefsir günümüzde modern yaklaşımların öncelendiği bir tür olarak gözükmekte ve “Kur’an merkezli” din anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlayış aslında biraz daha gidildiğinde Batılı “sola scriptura” anlayışıyla modern insanı kutsal metinle başbaşa isteyen bir din anlayışının sonucudur denebilir.

Ardındaki temel saikleri ne olursa olsun bugün için karşı karşıya olduğumuz ve gündemimizde bulunan konulu tefsir yaklaşımı gerek teoride gerek uygulamada bir kısım kapalılıklar içermektedir. Konulu tefsirin hedeflediği ve “konu” denilen şeyin ne olduğu... Kur’an’da ana konuların tespitinde temel ölçütlerin ne olduğu oldukça sorunludur. Bu noktada örneğin konuların belirlenmesinde modern ihtiyaçların, tartışmaların ve modern verilerin etkin olması Kur’an’da olmayan bir konunun Kur’an’a yamanması olarak telakki edilebilir mi? Yoksa konulu tefsirin tabiatı icabı bu olması gereken midir?

Biz bu makalede konulu tefsir yaklaşımının ne olduğu, farklı tanım ve yaklaşımlar, tarihçesi, gelişimi ve problemleri üzerinde duracağız.²

² Konulu Tefsir alanında oldukça geniş bir literatür oluşmuştur. Muhammed Ali el-Musevî el-Muvahhid Ebtahî, *el-Medhal ile't-Tefsiri'l-Mevdûi li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Necef 1969; Muhammed Mahmûd el-Hicâzî, *el-Vahdetü'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, 1970; Bâcûde, Hasan Muhammed *el-Vahdetü'l-Mevdûiyye fi Sûreti Yûsuf (a.s.)*, Kahire 1974; Ahmed Cemâl Ömerî, *Dirâsât fi't Tefsiri'l-Mevdûi li'l-Kasâsi'l-Kur'âni*, Kahire 1986; Muhammed Bâkır Sadr, *et-Tefsîru'l-Mevdûi ve'l-Felsefetü'l-İctimâiyye fi'l-Medreseti'l-Kur'an* 1414/1993; Beyrut 1989/1409; Sabri Mütevelli, *el-Hicâb beyne'l-İfrât ve't-Tefrît Bahsun fi't-Tefsiri'l-Mevdûi havle Âyâti'l-Kitâb*, Dimeşk 1994; Semih Atif Zeyn, *et-Tefsîru'l-Mevdûi li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mecma'ül-Beyân el-Hadis: 3. bsk. Beyrut; Kahire 1994/1414 (toplam 12 cilt); Muhammed Gazâlî, *Nahve Tefsirin Mevdûiyyin li-Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. baskı Kahire 1996/1416; Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûi* Dimeşk 1997/1418; Ahmed Rahmânî, *Mesâdirü't-Tefsiri'l-Mevdûi*, Kahire 1998/1419; Salâh Abdülfettâh Hâlidî, *et-Tefsîru'l-Mevdûi beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk* 2. bsk. Amman Dâru'n-Nefâis, 2001/ 1422. Bu alanda ilk müstakil Türkçe çalışmanın “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu” (*İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 7, Ankara 1988, s. 49-55) başlıklı makale ile Mevlüt Güngör tarafından yapıldığını görüyoruz. Ömer Dumlu tarafından sunulan “Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri” başlıklı sempozyum tebliği (*Tefsir’in Dünü ve Bugünü Sempozyumu*, Samsun 1992, s. 157-175) ve İbn Teymiyye ve Konulu Tefsir (İzmir 1999) başlıklı kitabı bunu takip etmiştir. Bu alanda daha sonra Türkçede yapılan çalışmalar şunlardır: Hasan Hanefî, “Konulu Kur’an Tefsiri

Konulu Tefsir: Tanım ve Tasnif

Konulu tefsirin tanım ve tasnifinde³ çok muhtelif görüşler olduğunu görürüz. Tanımda ve tasnifte birlikteliliğin olmaması konulu tefsirin mahiyetinin tam olarak belirginleşmemesinden kaynaklanmaktadır.

“Kur’an’da konu bütünlüğü” üzerine önemli bir eser ortaya koyan Muhammed Hicâzî’ye göre konulu tefsir, Kur’an-ı Kerim’in muhtelif sûrelerindeki özel hüküm ifade eden âyetleri, onlardan umumi bir hüküm çıkarmak amacıyla, Kurân’daki *konu bütünlüğünü* dikkate alarak incelemektir.⁴ Bu konuda büyük ölçüde Hicâzî’ye dayanan Beyyûmî konulu tefsiri iki kısma ayırır: Birinci kısım konulu tefsir sûre temellidir. Ona göre konulu tefsir “Bir sûrenin özel ve genel maksatlarını ve birbiri içerisine girmiş konularını, bu konuların birbirleriyle olan irtibatını son derece dikkatli bir şekilde ve *sûre bütünlüğü* içerisinde açıklamaktır.” Bu türe en iyi örnek olarak ise Fîrûzâbâdî’nin *Besâiru zevi’t-Temyîz* adlı eseri gösterilmektedir. Konulu tefsirin kısımlarından ikincisi ise Kur’an’da aynı konu ile ilgili âyetlerin bir araya getirilmesine dayanmaktadır: “Müşterek bir konuya sahip olan âyetleri derinlemesine araştırmak veya bir konudaki Kur’an âyetlerini bir araştırma konusu yapmaktır.” Allah’ın birliği, peygamberliğin ve öldükten sonra dirilmenin ispatı, Kur’an’da ekonomik nizam bu tür konulu tefsirin örnekleri arasında yer alır.⁵ Beyyûmî’nin bu tasnifinde sûre incelemesinin konulu tefsir içinde değerlendirilmesi oldukça anlamlıdır. Bu tür bir yaklaşımda *sûrenin bir konu bütünlüğü içerdiği* anlayışı hâkimdir. Bu yaklaşımın daha sonraları uygulamada görülmediğini söyleyebiliriz. Zira konulu tefsir tabiatı itibarıyla sûrede bir konu bütünlüğü görmeyen ve “dağınık konuları toplarlama” gayretini içeren bir yaklaşımdır.

Türkiye’de konuyla ilgili ilk çalışmalarda bulunan Mevlüt Güngör’ün tanımında nüzul sırasına önemli bir vurgu yapılmaktadır: “Konulu tefsir,

---

Metodu, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1-4, Ankara 1996, s. 157-166; Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul 2001; Cüneyt Eren, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul 2000; Davut Aydüz, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İzmir 2000; Mehmet Aydın-Ömer Dumlu, *Ana Konularıyla Kur’an*, Eskişehir 2002. Son zamanlarda konuyu derli toplu ortaya koyan çalışmalardan biri de Muhsin Demirci’nin, *Konulu Tefsire Giriş* (İstanbul 2006) adlı eseridir.

³ Konulu tefsir tanımları ve tasnifleri için bk. Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul 2001, s. 49-51, 133-137.

⁴ Muhammed Mahmud el-Hicâzî, *el-Vahdetü’l-Mevdûiyye fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kahire ts. s. 33.

⁵ İbrahim el-Beyyûmî, *Dirâsât fi’t-Tefsiri’l-Mevdûi*, Kahire 1981, s. 25-29.

Kur'an'da herhangi bir konuyla ilgili bütün âyetleri mümkün merteye nüzul sırasına koymak suretiyle toplayarak ilmi bir incelemeye tabi tuttuktan sonra Allah Teâlâ'nın o konuyla ilgili muradını ortaya koymaya çalışmaktadır.⁶ Güngör'ün bu yaklaşımı aslı itibarıyla Kur'an'ı tarihsel süreci içerisinde anlamlandırma gayretinin önemli bir yansımasıdır. Bu yaklaşım Kur'an'ı anlamada Mekki-Medenî ayrımını da anlamlı kılmaktadır. Aslında tarihsel süreci önceleyen bu tanımlama konulu tefsirin "anlama" çabasıyla birebir örtüşmektedir. Ancak bu yaklaşımın uygulamada gereken yerini bulduğu söylenemez. Zira yapılan konulu tefsir çalışmalarında tarihsel süreç çoğunlukla göz ardı edilebilmiştir. Her âyet için sebep-i nüzûlün olmaması ve âyetler Mekki Medenî diye ayrılabilirse bile rivâyetlerin ihtilafı nedeniyle tarihsel tespitin zorluğu uygulamadaki bu eksikliğin temel nedeni olarak görülebilir.

Konulu tefsirin ne olduğuna dair Mustafa Müslim'in yaptığı farklı tanımlar da oldukça ilgi çekicidir:⁷

"Fikrî, içtimâî veya evrensel konulardan herhangi birine Kur'an perspektifinden bakarak Kur'ânî bir söylem geliştirmektir."

"Lafzî veya hükmi olarak bir konu ile ilgili olmakla beraber Kur'an'da muhtelif sûrelerde dağılmış şekilde duran âyetleri bir araya toplayarak onları Kur'an'ın temel maksatlarına göre yorumlamaktır."

"Herhangi bir konuyu Kur'an'daki bir sûre veya muhtelif sûrelerdeki âyetler vasıtasıyla açıklamaktır."

Bütün bunları sıraladıktan sonra Mustafa Müslim kendi tercihini ise şöyle aktarır:

"Konuları, Kur'an'ın maksatları doğrultusunda, bir veya daha çok sûre çerçevesinde ele alan ilimdir."⁸

Bu tanımları tercih sebebinin ise tek sûre ve birden fazla sûre çalışmalarını içermesine bağlamaktadır.

O halde konuyla ilgili eserlerde konulu tefsir için üzerinde ittifak edilmiş

⁶ Güngör, Mevlüt, "Tefsirde Konulu Tefsir Metodu", *İslâmî Araştırmalar*, Cilt: 2, Sayı: 7, Yıl: 1988, s. 50.

⁷ Müslim, Mustafa, *Mebâhis fi't-Tefsîri'l-Mevdûi*, Dimeşk 1997 (Türkçe çevirisi *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, çev. Salih Özer, Ankara 1993) s. 16.

⁸ Müslim, Mustafa, *Mebâhis fi't-Tefsîri'l-Mevdûi*, s. 16.

tam bir tanım görülmemekle beraber bu tariflerden konulu tefsirin mahiyeti hakkında bir kanaat edinmek mümkündür. Aynı zamanda bu tarifler konulu tefsirin birden fazla çeşidini de karşımıza çıkarmaktadır.⁹

1. Herhangi bir konudaki âyetleri *iniş sırasına göre* düzenleyerek yapılan konulu tefsir.
2. Kur'an'daki herhangi bir *kavramı*, o kavramın geçtiği âyetleri ele almak suretiyle yapılan konulu tefsir.
3. *Süre eksenli konulu tefsir* ki herhangi bir sürenin özel ve genel maksatlarını ele almak ve süre içindeki birbiri içerisine girmiş muhtelif konuları birbirinden ayırmak suretiyle yapılan konulu tefsir.
4. *Kur'an bütünlüğü çerçevesinde* Kur'an-ı Kerim'in baştan sona kadar tamamını konulu tefsir yöntemiyle ele alan konulu tefsir.

Yukarıda da söz ettiğimiz gibi, her ne kadar süre bütünlüğü çerçevesinde süreler birer konulu tefsir kapsamında değerlendirilmeye çalışılsa bile konulu tefsirde esas olanın farklı sürelerdeki âyetlerin bir araya getirilmesiyle gerçekleştirildiği malumdur. Konulu tefsirin ilk geleneksel örnekleri olarak gösterilen ve gösterebileceğimiz *Ahkâmu'l-Kur'an* ve *Kasasu'l-Kur'an* eserlerinde bu böyle olduğu gibi günümüz örneklerinde de böyledir. Gelenekte konulu tefsirin ilk çıkışı arandığında Hz. Peygamber'in "Kur'an'ı Kur'an ile tefsir" edişindeki örnekler ilk akla gelen örnekler olması da bunu göstermektedir.¹⁰

Mustafa Müslim konulu tefsirin gelenekteki örneklerini ahkâm âyetleri üzerinden verir.¹¹ Nahl sûresi (16), 118. âyetin "*yahudi olanlara da, bundan daha önce sana anlattıklarımızı haram kılmıştık*" şeklinde ifade ettiğine göre yahudilere haram edilen şeyleri Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e daha önce anlatmıştır. Bu hususla ilgili En`âm 6/146 âyetine bakıldığında onlara nelerin yasaklandığı görülecektir: "*yahudilere bütün tırnaklıları haram ettik. Sığır ve koyunun da yağlarını onlara haram kıldık. Yalnız sırtlarının yahut bağırsaklarını taşıdığı ya da kemiğe karışan yağlarını haram etmedik. Saldırganlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz*

⁹ Ayrıca krş. Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul, 2006, s. 96-110.

¹⁰ Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûi*, s. 17. "İnananlar ve imanlarına bir zulüm karıştırmayanlar..." (En`âm 6/82) âyeti nâzil olunca, insanlara bu zor geldi ve Allah resulüne gelip; "Ya Rasulullah! Hangimiz kendisine zulmetmez ki?" dediler. O da; "Buradaki 'zulüm' sizin anladığımız şekilde değil. Siz salih kul olan Lokmân'ın "... Çünkü şirk, büyük bir zulümdür" (Lokmân 31/13) sözüne kulak vermediniz mi? Burada kast edilen şirk zulümdür" dedi. bk. Buhârî, "Tefsir", 6, 20; Müslim, "İman", 1, 80.

¹¹ Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûi*, s. 18-19.

elbette doğru söyleyenleriz.” (En`âm 6/146). Dolayısıyla En`âm 6/146 âyeti Nahl 16/118 âyetindeki kapalılığı gidermektedir.

“Fakihler birbiriyle ilişkili bu tip âyetleri, fıkıh kitaplarında tek konu altında toplamışlardır” diyen Mustafa Müslim’e göre örneğin abdest ve teyemmümle ilgili âyetlerin taharet bölümü altında toplanarak o âyetlerden taharetle ilgili hükümlerin ortaya konmuş olması, aynı şekilde, namaz, rüku, kıyam ve kuraatla ilgili âyetlerin namaz bölümü altında toplanması ve bunun gibi ibadetler, muamelat ve feraiz ilgili âyetlerin kendilerine özgü fıkıh bölümleri altında toplanması birer konulu tefsir örneği olarak değerlendirilmektedir.¹²

Bu ve benzeri örneklerin birinci kısım konulu tefsirin örnekleri olduğunu söyleyen Mustafa Müslim’in konulu tefsirin tarihi seyrini, gelişimini ve taksimatını yapan bu açıklamaları şöyle devam ediyor:

Konulu tefsir alanındaki bu telif çizgisi günümüze kadar devam etmiştir. Şimdilerde araştırmacıların ilgileri, çağdaş uygarlık verileri, toplumsal ve ekonomik eğilim ve akımların ortaya çıkışı, doğa ve evren bilimleri etrafında Kur’an’ın rehberliğine doğru kaymıştır. Artık *Kur’an’da insan*, *Kur’an’da kadın*, *Kur’an’da ahlâk*, *Kur’an’da yahudiler*, *Kur’an’dan alıntı tablolarla Rasulullah’in sireti*, *Kur’an’da sabır*, *Kur’an’da rahmet* gibi değişik başlıklar altında birçok eser görebilmekteyiz. Bu tür konular neredeyse tükenmeyecek kadar çoktur. Çağdaş bilimlerde herhangi bir yenilik meydana gelir gelmez müslüman âlimler derhal Kur’an’a yönelerek, Kur’an’ın bu tip yeni alanlardaki yönlendirmelerini/hidâyetini bulmaya çalışmaktadırlar.¹³

Mustafa Müslim konulu tefsir başlıklı çalışmasında ağırlıklı olarak süre temelli konulu tefsir çalışması üzerinde durmakta, örnek olarak Kehf sûresini sunmaktadır.¹⁴

Öte yandan Mustafa Müslim’in Vücûh ve Nezâir, Garibü’l-Kur’ân, Emsâlü’l-Kur’ân, Mecâzül-Kur’ân, Müteşâbihü’l-Kur’ân, Müşkilü’l-Kur’ân, Aksâmu’l-Kur’ân ve Nâsîh ve Mensûh gibi geleneksel tefsir literatüründe yer bulmuş, daha çok Kur’an metni üzerine yapılan çalışma başlıklarını da konulu tefsir kapsamında sayma eğiliminde olduğu görülür.¹⁵

¹² Müslim, *Mebâhis fi’t-Tefsiri’l-Mevdûi*, s. 19.

¹³ Müslim, *Mebâhis fi’t-Tefsiri’l-Mevdûi*, 21-22.

¹⁴ Müslim, *Mebâhis fi’t-Tefsiri’l-Mevdûi*, s. 23 vd.

¹⁵ bk. Müslim, *Mebâhis fi’t-Tefsiri’l-Mevdûi*, s. 20-21. Mustafa Müslim’in bu kapsamda zikrettiği eserler şunlardır: Mukatil b. Süleyman el-Belhî (v. 150/767), *el-Eşbah ve’n-Nazair fi’l-Kur’ân*; Yahyâ b. Sellam (v. 200/815), *et-Tasarîf*; Râgıb el-İsfahanî (v.

Kur'an istılahları üzerine yapılan derinlemesine çalışmaları konulu tefsir içinde sayılabilir ve örneğin Kur'an'da ümmet üzerine yapılacak derinlemesine bir çalışma konulu tefsir çalışması olarak görülebilir. Ancak ümmet, kavim, millet terimlerinin genel olarak incelendiği vücut ve nezair veya Kur'an müfredatı olarak incelendiği çalışmaları bu kapsamda almak ne derece doğru olacaktır? Yine aynı şekilde Kur'an terim ve kavramlarını esbab-ı nüzûl, nasih-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi tefsir teknikleri açılarından inceleyen çalışmalar ne derece konulu tefsir konumunda sayılabilirler? Fahd er-Rûmî'nin de işaret ettiği gibi konulu tefsirde bir probleme derinlemesine yoğunlaşma gerektiğinden ve bu derin tahlil bu çalışmalarda bulunmadığından konulu tefsir kapsamında saymak doğru olmasa gerekir.

Görüldüğü gibi konulu tefsirin tanımı muhtelif olmakla beraber bir kısım ortak unsurlar barındırmaktadır. Bu benzerlik Fahd er-Rûmî'nin tanımında da görülmektedir: "Kur'an'a ait bir konuyu, o konuda varit olan âyetleri toplamak ve Kur'an'ın o konudaki nihai hükmüne ulaşmak için onları bir bütünlük içinde ele almaktır.¹⁶ Konulu tefsirde bir probleme yoğunlaşmayı önceleyenlerin saydığı konuların başında iman esasları ve ilgili itikad ve ibadet konuları gelmektedir. Allah'a, kitaplara, meleklerle, peygamberlere, ahiret gününe iman, Allah'ın varlığı, Kur'an'da peygamberler, Kur'an'da Hz. Peygamber, Kur'an'da dört terim, Kur'an'da İsrail oğulları, Kur'an'da kulların fiilleri...¹⁷

Modern konulu tefsir çalışmaları özellikle fikhî, bilimsel ve içtimai tefsir ile yakından ilgilidir. Kur'an'da cihat, Kur'an'da mülkiyet, Kur'an'da tesettür, Kur'an'da ribâ gibi fikhî konular "Kur'an'da ahlâkî düsturlar, Kur'an'da

---

502/1108), *el-Müfredat fi Garib'il-Kur'an*; Demagâni (v. 478/1085), *İslâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*; İbnü'l-Cevzî (v. 597/1200), *Nüzhetü'l-E'yuni'n-Nevazir fi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*; el-Firûzâbâdi (v. 817/1414), *Besâiru zevi't-Temyîz fi Latâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*; İbnü'l-İmâd (v. 887/1482), *Keşfü's-Serâir fi Ma'ne'l-Vücûh ve'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*.

Mustafa Müslim'e göre aynı başlık altına gelebilecek âyetleri derleyen tefsir çalışmaları da doğmuştur: Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam (v. 224/838), *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*; İbn Kuteybe (v. 276/889), *Te'vîlu Müşkilil-Kur'an*; Ebû Bekir el-Cassâs (v. 370/980), *Ahkâmu'l-Kur'an*; İbnü'l-Arabî (v. 543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'an*; el-Kiyâ el-Herrâsî (v. 543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'an*; Maverdî (v. 450/1058), *Emsâlu'l-Kur'an*; İz b. Abdisselâm (v. 660/1261), *Mecâzu'l-Kur'an*; İbn Kayyimi'l-Cevziyye (v. 751/1350), *Aksâmu'l-Kur'an* ve *Emsâlu'l-Kur'an*.

¹⁶ Fahd b. Abdirrahmân b. Süleyman er-Rûmî, *İtticâhâtü't-Tefsîr fi'l-Karni'r-Râbi' Aşar*, Riyad, 1997, 3/ 862-863, 866.

¹⁷ Fahd er-Rûmî, *İtticâhâtü't-Tefsîr*, s. 864.

terbiye metodu, Hz. Lokmân'ın tavsiyeleri, Kur'an ve toplum gibi içtimâî konular, yaratılış ve kâinata dair konuları içeren bilimsel konular konulu tefsir çalışmalarının başlıca temalarından bir kaçıdır. Bu konuların özellikle ön plana çıkması modern problemlerin bu konu etrafında dönüyor olması ile ilgilidir. Modern insanın çözüm arayışları genelde bu tür meselelerde olmaktadır.¹⁸

Bu nedenledir ki modern dönemde konulu tefsir hareketi Muhammed Abduh, Mahmud Şeltut ve Abdullah Diraz gibi isimlerin çalışmaları ile başlatılmaktadır. Günümüz hayat şartlarında insanların Kur'ânî bilgilere daha çabuk ulaşabilmesi, dinî problemlerinin çözümünde Kur'an hükümlerine kolayca başvurabilmesi için yeni bazı çalışmaların yapılması gerektiği konusundaki düşünceler, konulu tefsir yönteminin tetikleyici unsurlarının başında sayılmaktadır. Bu sebepten dolayı konulu tefsirin Kur'an'ı "hidâyet ve irşad" kitabı olarak ön plana çıkararak Muhammed Abduh ekolüyle başladığı söylenmektedir.¹⁹

Kuşkusuz konulu tefsirin pratik uygulamasında en önemli isim İngilizce olarak kaleme aldığı *Major Themes of The Qur'an* (1980) adlı eseri ile konulu tefsire en önemli katkıyı yapan Fazlurrahman olacaktır. Fazlurrahman, müslümanların çağdaş dünyada yerini alabilmeleri, geri kalmışlıktan kurtulabilmeleri, problemlerini çözebilmeleri için Kur'an'a bütüncül bir metotla yaklaşımlarının gerektiğini anlatmaya çalışmaktadır.²⁰

Ancak buraya kadar söylediklerimiz hep modern döneme dairdir. Tefsir geleneği içinde yeri olmayan bir metodun, bir yaklaşımın tutarlılığı sorgulanabilir. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi ahkâmü'l-Kur'ân ve kasasü'l-Kur'ân literatürü konulu tefsirin gelenekteki meşruiyet örnekleri olarak değerlendirilmektedir. Ahkâm âyetleri ve kıssalar ötesine gitmeyen veya pek az giden tefsir geleneğinde acaba bu konuları aşan bir örnek çalışma çabasına girilmiş midir? Bu husus oldukça önemlidir. Zira günümüz tefsir çalışmalarında en temel problemlerden birisi modern yaklaşımların yer yer gelenek ile bağının kopuk olmasıdır. Bu geleneği kutsama anlamına alınmamalıdır. Bu geleneksiz hiçbir yol kat edilemeyeceği anlamına da gelmemelidir. Bundan kastımız olumlama ya da olumsuzlama da olsa gelenek ile modern veri ya da yaklaşımın karşılıklı pozisyonlarının belirlenmesidir. Yaklaşım mo-

¹⁸ Fahd er-Rûmî, *İtticâhâtü't-Tefsir*, s. 864-866.

¹⁹ Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 89-90.

²⁰ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara 1993, s. 14.

dern olabilir ama yaklaşımın ele alacağı temel veri gelenekten alındığı için yeni yaklaşım veya veri için duruş belirleme anlamında önem arz etmektedir.

Konulu tefsire “yeni bir metot” anlayışı ile bakılmakta ve tefsir geleneği bu perspektiften bakılarak “mevzûî ve mevzîî” tefsir kalıplarına indirgenmektedir. Geleneksel çalışmaları mevzîî başlığında toparlayarak “çağdaş” konulu yaklaşımları “mevzûî” başlığı ile onlara rakip göstermek kanaatimizce üzerinde düşünülmesi gereken en önemli hususlardan biridir. Gelenek karşısında kayıp vermektir. Geleneksel çalışmalar “parçacı” (tecziî) olarak nitelendirilmekte ve Kur’an’ı anlamadaki yetersizlikleri vurgulanmaktadır. Her ne kadar pek çok kimse konulu tefsiri başlı başına bir metot kabul etse de bir kısım müellifler konulu tefsiri tefsir metotlarından saymamakta, tahlili tefsir, icmâlî tefsir, karşılaştırmalı tefsir ve konulu tefsir başlıklarında incelenecek bir üslup olarak değerlendirmektedir.²¹

Konulu tefsir düşüncesi aslında sanıldığı gibi aksine modern bir düşünce değil ama yoğunluklu bir şekilde *modern bir uygulamadır*. Ahkâmü'l-Kur'an ve kasasü'l-Kur'an literatürü birer konulu tefsirdir. Klasik anlamdaki uygulamaları sınırlıdır. Ahkâm ve kasas gibi belli konular etrafındadır. Ama modern uygulamada konular alabildiğine genişir. Kur'an'ın kendine konu edindiği hatta insanın modern anlamda konu edindiği her şey konulu tefsirde gündeme gelmektedir.

Ebû Bekr İbnü'l-Arabî ve *Kânûnu't-Te'vîl* Adlı Eseri

Klasik tefsir geleneğinde modern anlamdakine benzer bir konulu tefsir hususunda ilk kafa yoranların başında Endülüslü Mâlikî âlimlerinden Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Arabî el-Meâfirî el-İşbili (v. 543/1148) ismini görüyoruz.

Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin, eserinin başında, yapmış olduğu seyahatlere dair bilgi vermiş olması, bu eserine İbn Haldûn'un *Fevâidü'r-Rihle*; Süyûtî'nin ise *Kitâbü'r-Rihle* adını vermesine neden olmuş gözüküyor. Fakat eserin müellifi İbnü'l-Arabî'nin eser için tercih etmiş olduğu isim *Kânûnu't-Te'vîl* olacaktır. *Kânûnu't-Te'vîl* müellifin iddiasına göre aslında ulumu'l-Kur'an'a daırdır. İbnü'l-Arabî *Kânûnu't-Te'vîl* adlı eserine ilmin önemi ve ilim öğrenmek için seyahat konuları ile başlar, ardından sırasıyla Beyt-i Makdis, Irak başta olmak üzere gittiği yerler; buralarda karşılaştığı muhtelif mezheplere mensup ilim adamları ile arasında geçen müzakere ve münazaraları anlatır.

²¹ Fahd er-Rûmî, *İtticâhâtü't-Tefsir*, 3/861.

Eserde “marifetü'n-nefs” ve “marifetü'r-rab” gündeme gelen tasavvufi konulardır. Ardından yine nefis, kalp ve ruh gibi tasavvufi kavramların başta geldiği muhtelif âyetleri inceler ve bunlarla ilgili *kânûnu't-te'vil* yani “yorum prensipleri”ne yer verir. Te'vil, bilginin kaynakları, bilginin çeşitleri, ruh ve bedeninin nelîği, te'vil kuralları ve te'vil örnekleri üzerinde düşüncelerine yer verir.

İbnü'l-Arabî'nin eserinden Şam seyahatinde Gazâlî ile görüşmüş olduğunu anlıyoruz. Eserinde *İhya'nın* bu anlamda izlerini görmek mümkündür.

A'râf sûresi (7), 8. âyette geçen “*o gün vezn haktır*” ifadesini te'vil ederken Âl-i İmrân sûresi (3), 30. âyette geçen “*O gün, her nefis amel olarak ne yaptıysa onu önünde hazır bulacaktır*” ifadesi ile irtibatlandırarak te'vil eder. Daha sonra bu tarzda âyetlerin birbirleriyle irtibatlarının kurulduğu bir eser telif edip etmediğine dair kendi kendine bir soru yöneltir. Bu soruya verdiği cevaptan, konulu tefsire örnek sayılabilecek bir çalışma yaptığı anlaşılmaktadır. O, Kur'an hakkında, *Envâru'l-Fecr fî Mecâlisi'z-Zikr* olarak adlandırdığı bir eser imla ettirdiğinden bahseder. Ancak yirmi yıl zarfında değişik zaman ve mekanlarda değişik şahıslara imla ettirdiği için eserin bütününe ihtiva eden tam nüshaya hiçkimsenin sahip olmadığını, değişik kişilerde değişik parçalarının bulunduğunu da ifade etmiştir. İbnü'l-Arabî böyle bir çalışmada mesela “Allah'ın isimleri” konusunun dört yüz varak, “muhtasaru'l-ahkâm” konusunun da bin varak tutabileceğini belirttiikten sonra bu tarz bir eseri meydana getirme konusundaki tereddüdünü de şöyle ifade eder:

Fakat tereddüt ettiğim bir noktada durdum: Böyle bir çalışma sûrelere göre (*ale's-suver*) mi tasnif edilmeli, yoksa konulara (*ale'l-ebvah*) göre mi? Nitekim hadislerin müsnedlere veya tasnife göre tertip edilmesi gibi. Bu durumda hadisler ya sahabe isimlerine göre müsned olarak veya ibadât, buyû ve nikâh gibi konulara göre bablandırılmış olarak düzenlenir... Eğer Kur'an tefsiri konularına göre tertip edilirse bu âlimler için olacaktır; sûrelere göre tertip edilirse bu bütün insanlar için olacaktır. Ancak bu durumda tekrarlar hâsıl olacak, müellife bunun yazması, okuyana da anlaması zor gelecektir. Çünkü bazen mâna [konu] bir sûrede bütünüyle yer alır; başka bir sûrede ise, parçaları diğer sûrelere dağılmış halde bulunur. Bu nedenle daha fazla açıklama ve yazma ihtiyacı olur ve bölünmüşlük yayılır. Çünkü her yeri geldiğinde açıklama yaparsan –ki doğru olan budur; çünkü Allah mutlak olarak tekrarladiysa sen de mutlak olarak tekrarla, mukayyet olarak tekrarladiysa sen de mu-

kayyet olarak tekrarlar- ufku dolduracak kadar yayılırsın. Eğer sadece ihtisar ve işaret edersen sana soranı razı edemezsin; yola çıkana yol açamazsın.²²

İnsanların dünyalık peşinde olmaları nedeniyle ilimde kusur göstermelerinden dolayı böyle bir mahzurun olduğunu belirtir.

İbnü'l-Arabî münasebet ilmi ile de ilgilenmiştir. Zerkeşî'nin kaydettiğine göre İbnü'l-Arabî bu ilgisini paylaşan kimseleri göremeyince terk ettiğini belirtmiştir.²³

İbnü'l-Arabî'nin münasebet ilmi ile ilgili kaydettiği bu sözler onun Kur'an'ın anlaşılması için farklı metotlar üzerinde kafa yordüğünü, metot arayışı içinde olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Arabî'nin altyapısı bu tür teşebbüsün nedenleri konusunda fikir verebilir mi? İbnü'l-Arabî başta tasavvuf olmak üzere Kur'an'da fıkıh ve akait ile ilgilenmiş bir İslâm âlimi portresi çizmektedir. Uygulama boyutu ile oldukça yakından ilgilenmiş olması İslâmî ilimlerin temel kaynağı olarak Kur'an merkezli bir uygulama çabasını gerektirmiş olabilir. Endülüslü olması, Bağdat, Mısır seferlerini yapmış olması onun İslâm medeniyeti içinde de olsa farklı medeniyet ve kültürlerle iç içe olduğunu ve karşılaştığını göstermektedir. Farklı mezhebî anlayışları Kur'an temelli bir anlayışta anlama çabası onu böylesi bir düşünceye itmiş olabilir. Burada sorulması gereken sorulardan birisi de şudur: İbnü'l-Arabî bu düşünce de yalnız mıydı? Bunu şu an için bilmiyoruz. Bu alanda bu gözle yapılacak çalışmaların konuya açıklık getirecektir.

Burada İbnü'l-Arabî'nin yaklaşımını günümüz yaklaşımıyla karşılaştırdığımızda bir kısım ilginç hususlar dikkatimizi çekecektir.

İbnü'l-Arabî konusal tasnifte kendisine Hadis ve Fıkıh gibi İslâm geleneğinden iki örneği almaktadır: Hadislerde olduğu gibi bablara göre ve ya da fıkihta olduğu gibi ibadet, muamelat, nikah gibi bablara ayırmak...

İkinci olarak İbnü'l-Arabî'nin konulara göre tasnifin halk için değil ilim erbabı için olduğunu özellikle belirtmesidir. Günümüz konulu tefsir yaklaşımında tam aksi bir durum söz konusudur. Konulu tefsirin, modern insanın Kur'an'ı anlamasına yardımcı olacağı düşüncesi hâkimdir. Bu temel farklılık oldukça dikkat çekicidir ve günümüzde kutsal metin ile inanamı başbaşa görmek isteyen modern yaklaşımın bir sonucu olsa gerektir.

²² İbnü'l-Arabî, *Kânânu't-Te'vîl*, Beyrut, 1990, s. 361-362.

²³ Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrahim), Kahire, 1404/1984, 1/36

Genel bir değerlendirme ve sonuç kapsamında şunları söylemek mümkündür. Tefsir geleneğinde “ahkâmü'l-Kur'an” ve “kasasü'l-Kur'an” başlıklarıyla yapılan çalışmalara sıkça atıf yapılsa bile konulu tefsir metodu modern bir uygulamadır. Dünyada kutsal metin merkezli din anlayışının İslâm dünyasında “Kur'an merkezli” din anlayışı şeklindeki tezahürüdür. Modern insana kutsal metni “kendin anla kendin uygula” fırsatı verdiğini söyleyen bu yaklaşım geleneksel din anlayışı ile oldukça çelişkili bir durum arz etmektedir. Konulu tefsir hakkında Ebü Bekr İbnü'l-Arabî ve eseri hakkında yaptığımız yorumda da görüldüğü gibi bu metot 6. yy'da İbnü'l-Arabî tarafından dillendirilirken tam aksi bir durum vardır. Konusal bağlamda yapılabilecek bir tefsirin ancak “ilim adamları” için olabileceği, geleneksel süre ve âyet sıralamasında yapılan tefsirin halk için olacağı üzerinde durulmaktadır.

Bir diğer önemli husus ise konulu tefsirin en önemli problemlerinin tanım ve tasnifinde meydana gelmiş olmasıdır. Ortak bir tanımın ve tasnifin meydana getirilememesi bu çalışmanın hedefleri konusunda da bir karışıklık ortaya çıkarmaktadır. Konulu tefsirin süre çalışmalarıyla ilgisi nedir? Sure çalışmaları birer konulu tefsir kapsamına girer mi? Sure çalışmalarını konulu tefsir içine dahil eden yaklaşım aslında sürelerin konusal bütünlük içerdiği kanaatiyle hareket etmektedir ki bu temelde konulu tefsirin doğuşuna neden olan Kur'an'daki “konusal dağınıklık” teziyle çelişmektedir.

Kaynakça

- Beyyûmî, İbrahim, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûi*, Kahire, 1981.
 Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul 2006.
 Eren, Cüneyt, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul 2000.
 Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara, 1993.
 Gazâlî, Muhammed, *Nahve Tefsirin Mevzûiyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1968.
 Güngör, Mevlüt, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 7, Yıl: 1988, s. 49-55
 Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul 2001.
 Hicâzî, Muhammed Mahmud, *el-Vahdetü'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire ts.
 İbnü'l-Arabî, Ebü Bekr, *Kânânu't-Te'vil*, Beyrut, 1990
 Müslim, Mustafa, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûi*, Dimeşk 1997 (Türkçe çevirisi *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, çev. Salih Özer, Ankara 1993).
 Rûmî, Fahd b. Abdîrahmân b. Süleyman, *İtticâhâtü't-Tefsir fi'l-Karnî'r-Râbi'a Aşer*, Riyad, 1997.
 Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Kahire, 1404/1984.